

*Сергій МІРОШНИЧЕНКО,
прокурор Чернігівської області,
державний радник юстиції 3 класу,
кандидат юридичних наук, доцент*

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ВПЛИВ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, НАСЛІДКИ

Ключові слова: *Європейський суд; права людини; конвенція; кримінальна відповідальність.*

Правовий механізм захисту основоположних прав і свобод людини і громадянина чи не вперше в історії становлення і розвитку громадянського суспільства був утворений відповідно до Конвенції, ухваленої в Римі в листопаді 1950 року [1, 46–90]. Таким механізмом став Європейський суд з прав людини, дієвість якого, з огляду на обов'язковість постановлених ним рішень, визнається в усьому демократичному світі.

Обов'язковість рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України полягає в тому, що: по-перше, відповідно до ст. 1 Конвенції Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити права і свободи людини і громадянина, які перебувають під її юрисдикцією; по-друге, згідно зі ст. 32 Конвенції у рішеннях Європейського суду з прав людини містяться офіційне тлумачення конвенційних норм, що мають обов'язкове значення у кримінальному праві.

Про вплив рішень Європейського суду з прав людини на українське кримінальне право свідчить і той факт, що держава, стосовно якої винесено рішення про порушення нею положень Конвенції, вживає заходи щодо їх усунення, у тому числі і шляхом внесення змін до кримінального закону та видозмінення правозастосовної практики. Зокрема, такі зміни до національного кримінального законодавства вносилися Англією, Бельгією, Італією, Францією, Швейцарією та іншими європейськими державами відповідно до рішень Європейського суду з прав людини.

Досліджували проблеми кримінальної відповідальності за невиконання рішень Європейського суду у своїх працях В.М. Бибило, Т.Н. Добровольська, О.В. Константний, В.Н. Кудрявцев,

М.В. Кучин, А.В. Наумов, А.О. Селіванов, Н.С. Таганцев, М.Д. Шаргородський та інші.

Нормативне забезпечення принципів правосуддя свідчить про те, що об'єктивно вони є нормами права, дотримання яких обов'язкове і забезпечується силою держави. Крім того, ці принципи можуть виражатися як в окремих нормах, так і «впливати» із декількох правових норм, кожна з яких формує лише окрему складову частину конкретного принципу. Виходячи з цього Т.Н. Добровольська зазначає, що принципи правосуддя можуть отримувати двояке закріплення [2, 16]. Прикладом такого нормативного вираження є, зокрема, принцип обов'язковості судових рішень, визначений у Конституції України: «судові рішення ... є обов'язковими до виконання на всій території України» (ст. 124) та «... основними засадами судочинства є ... обов'язковість рішень суду ...» (ст. 129).

Як зазначає В.М. Бибило, той чи інший принцип не може отримати своє відображення лише в одній нормі права, навіть якщо це буде норма-принцип. Тільки комплекс норм виражає кожен із принципів правосуддя [3, 6].

З урахуванням викладених позицій можна стверджувати, що обов'язковість входить в зміст законної сили рішення і водночас є його самостійною властивістю. Обов'язковість судового рішення забезпечує його винятковість, незаперечність і преюдиціальність.

Здійснюючи тлумачення конвенційних норм, Європейський суд з прав людини розкриває зміст прав і свобод людини, закріплених у Конвенції та протоколах до неї, а Кримінальний кодекс України забезпечує їх кримінально-право-

вий захист, тим самим визначаючи ознаки злочинів, що посягають на права і свободи людини та громадянина. Рішення Європейського суду носять обов'язковий характер для суб'єктів, що застосовують Конвенцію у кримінальному праві. Один із проявів впливу рішень Європейського суду на українське кримінальне право – це визнання рішень Суду джерелом національного кримінального законодавства.

Упродовж багатьох століть (ще з часів загальновідомого давньоримського постулату «права не встановлюють, виходячи з випадку») проблеми існування прецедентної форми права не залишалися поза увагою правників-учених. Як зазначають дослідники, на сьогодні в жодній країні світу правова система не складається винятково з судових прецедентів. Більше того, в країнах англосаксонської правової системи, для якої судовий прецедент є характерним джерелом права, відбуваються процеси, під час яких збільшується питома вага статутного права, а в романській – навпаки, зростає частка прецедентного права. Впровадження судового прецеденту у романо-германську систему права набуло особливого поширення після ухвалення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї.

На думку А.О. Селіванова, створюване Європейським судом з прав людини право – це «класичне прецедентне право, основою якого є принцип *ratio decidendi* (підстава для вирішення), де правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції» [4, 2].

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [5] зі змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 15 березня 2011 року №3135-VI, при розгляді справ суди зобов'язані застосовувати положення Конвенції та практику Європейського суду як джерело права. Тобто з'являється можливість стверджувати, що практика Європейського суду має насамперед юридичне значення та є безпосереднім регулятором суспільних відносин. Крім того, для її впровадження не потрібно очікувати прийняття інших нормативно-правових актів, а національні суди не можуть відмовитись від їх безпосереднього застосування з посиланням на необхідність прийняття додаткових «конкретизуючих» норм до чинних законів. Отож маємо підстави для прове-

дення аналогії положень Конвенції та практики Європейського суду з нормами Конституції України – нормами прямої дії.

Зокрема, як зазначається у п. 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року №4-рп/2001 у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання, згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України її норми мають пряму дію. Вони застосовуються безпосередньо, незалежно від того, чи прийнято для їх розвитку відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Тому в ч. 1 ст. 59 Конституції України проголошено: «Кожен має право на правову допомогу». Конституційний Суд України у п. 4 мотивувальної частини рішення від 30 вересня 2009 року №23-рп/2009 у справі про право на правову допомогу вказав, що зазначене є нормою прямої дії (ч. 3 ст. 8 Конституції України). І навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації. Зважаючи на викладене вище, маємо визнати, що прецедентне право Європейського суду стає особливим джерелом права і для України, яка закріпила це положення в законодавчому рівні.

На думку О.В. Константного, виконання рішень Європейського суду мають становити ідеологічно-правову (ціннісну) основу для здійснення правосуддя в Україні [6, 33–36]. Адже під виконанням рішень Європейського суду слід розуміти не тільки матеріальну компенсацію чи вжиття державою додаткових заходів індивідуального характеру, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні Європейського суду, а й насамперед заходів загального характеру, які унеможливуватимуть (усуватимуть) підстави для надходження до Європейського суду аналогічних заяв проти України у майбутньому [7].

Україна посідає четверте (поряд з Росією, Туреччиною і Румунією) місце за кількістю звернень громадян до Європейського суду з прав людини. Фактично кожна десята скарга надходить до Страсбурга саме від громадян України. Сьогодні на розгляді Європейського суду перебуває 8 тисяч заяв від українських позивачів.

Найбільш поширеними є скарги про порушення права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини), питання, пов'язані з правом на власність, жорстоким поведінням (ст. 3 Конвенції), незаконним затриманням або позбавленням волі (ст. 5 Конвенції).

Найчастіше громадяни України звертаються до Європейського суду, не знайшовши справедливості у вітчизняних судах. Так, за офіційними даними станом на 1 січня 2011 року, Європейський суд з прав людини ухвалив 715 рішень щодо України (з них найбільше у 2009 році – 126, у 2010 році – 109, у 2011 році – 115). У 2009 році Україна виплатила згідно з рішеннями Європейського суду з прав людини близько 8 мільйонів гривень, у 2010 році – 29 мільйонів, у 2011 році – 20 мільйонів [8].

Докладніше судову практику за заявами громадян, які не змогли отримати захист своїх порушених прав у вітчизняних судах, можна проаналізувати за наведеною нижче таблицею.

Не випадково 15 жовтня 2009 року Європейський суд з прав людини прийняв перше «пілотне» рішення у справі «Юрій Іванов проти України» (набрало чинності 15 січня 2010 року), яким Україну зобов'язано протягом року розробити законодавчо унормований механізм забезпечення адекватної компенсації за невиконання рішень українських судів відповідно до принципів Європейської конвенції з прав людини.

Європейський суд дійшов висновку, що причина несвоєчасності у виконанні остаточних рішень національних судів полягає в наявності низки протиріч у правовій системі України. Саме для вирішення проблемних питань у січні 2011 року Кабінет Міністрів України вносив до парламенту законопро-

Практика Європейського суду з прав людини

Держава-відповідач	Внесено постанов, що набрали законної сили		Прийнято резолюцій на постанови Суду		Постанови Суду під контролем Комітету міністрів Ради Європи		Справедлива компенсація (євро)	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Усього	1710	1606	455	816	9899	10689	64032637	71889407
з них:								
Німеччина	37	29	4	17	76	88	423733	348922
Греція	62	79	23	21	384	442	3745767	7061189
Італія	45	58	56	43	2507	2522	6074151	8414745
Молдова	40	41	5	5	166	202	713537	221291
Польща	148	211	5	58	771	924	1164847	803223
Російська Федерація	222	143	0	7	951	1087	7409391	8727199
Туреччина	352	254	54	119	1647	1780	24541838	30887568
Україна	145	156	2	19	682	819	2535894	948571
Франція	24	34	94	60	101	75	310356	2183236
Швейцарія	6	4	2	17	23	10	40878	50052

Аналіз офіційних матеріалів, вітчизняної і зарубіжної правової літератури та публікацій у ЗМІ дає підстави для висновку, що Україна, поряд із Болгарією, Грецією, Італією, Молдовою, Польщею, Росією, Румунією й Туреччиною, увійшла до числа країн, в яких несвоєчасно виконуються рішення Європейського суду. Якщо у вітчизняних судах виконується кожне третє рішення, то в Європейському суді – 9% [9].

Практика більшості європейських країн засвідчує, що покращення ситуації з систематичним невиконанням судових рішень у державі можливе лише у разі більш ефективної роботи державної виконавчої системи. Тоді громадяни матимуть якнайменше підстав звертатися за захистом своїх інтересів до Європейського суду.

ект «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» №7562. Це стало аргументом у зверненні України до Європейського суду з прав людини з метою пролонгувати термін подання звіту на 1 рік у справі «Юрій Іванов проти України». У подальшому такий закон було прийнято, 27 червня 2012 року оприлюднено (газета «Голос України», №117) і з 1 січня 2013 року він набирає чинності [10].

Запроваджений ним механізм дає змогу виконувати рішення національних судів, у тому числі й тих, де відповідачем виступає держава. Процес виконання рішень полягає у направленні виконавчого листа і реквізитів стягувача безпосередньо до Державного казначейства України. Отже, судові рішення виконуватимуться казначейством шляхом списання коштів з розрахункового рахунка боржника.

Позитивним є і передбачення конкретних заходів щодо усунення причин невиконання рішень. Зокрема, для виконання рішень судів, де відповідачем виступає держава, пропонується введення особливої процедури зняття мораторію на примусове виконання рішень – запровадження механізму компенсацій за тривале невиконання.

Водночас закон містить ряд недоліків, які можуть стати на перешкоді в остаточному вирішенні проблеми невиконання рішень національних судів. Насамперед через відсутність фінансових ресурсів для виконання рішень, де відповідачем є держава. Ця проблема тісно пов'язана з іншою – недосконалою, почасти популістською, системою пільг та соціальних виплат. Унаслідок наявності пільг і соціальних гарантій, що декларативно проголошуються, але не фінансуються, в Україні накопичилася значна кількість судових рішень щодо невиконання державою своїх зобов'язань, які не виконуються, оскільки держава не передбачає відповідних коштів у своєму щорічному бюджеті.

Основним законодавчим механізмом, покликаним забезпечити виконання рішень суду, є відповідальність за їх невиконання.

У зв'язку з набранням чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року №2453-VI [11] внесено зміни до ст. 382 Кримінального кодексу України (КК України), згідно з положеннями якої боржнику (уже не тільки службовій особі, як було раніше, а й фізичній особі-громадянину) за невиконання рішення суду загрожує кримінальна відповідальність, що має сприяти більш реальному виконанню рішень судів. Проте слід зазначити, що і раніше відповідно до ч. 2 ст. 88 Закону України «Про виконавче провадження» за наявності ознак злочину у діях особи, яка не виконує чи умисно перешкоджає виконанню рішення, державний виконавець складав акт про порушення і надсилав прокурору подання про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

У наукових працях неодноразово висловлювалися погляди щодо певної упередженості законодавця у встановленні відповідальності за ст. 382 КК України. Дійсно, умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини передбачає більш суворе покарання, ніж за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали, постанови національного суду. Один із аргументів стосовно незрозумілості такого підходу – це посилання на принцип обов'язковості судових рішень національних судів,

що вважається, як вже зазначалося, однією з ключових конституційних засад судочинства (статті 124, 129 Конституції України). У Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) (ст. 403) зазначено: «Вирок, ухвала і постанова суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України». Крім того, правові наслідки невиконання рішень національних судів для фізичних і юридичних осіб, на думку прихильників такого підходу, є однаковими, тобто такими ж, як і у випадку невиконання рішень Європейського суду з прав людини.

Таку позицію можна вважати неоднозначною, а наведені аргументи певною мірою не враховують деякі обставини. Насамперед те, що Європейський суд має право брати справу до розгляду лише після того, як «... було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту...» (ст. 35 Конвенції).

Друга і, напевне, найголовніша обставина полягає в тому, що згідно з рішенням Європейського суду перед громадянами за порушення їх прав відповідає держава. Відповідає за свою неспроможність забезпечити гарантовані права (свободи), тобто власне за бездіяльність чи протизаконну діяльність утворених нею органів та їх посадових осіб. За рішенням національних судів відповідає зонайбільше державний орган і ніколи – держава в цілому. Якщо за рішенням національного суду настає винятково юридична відповідальність, то за рішенням Європейського суду настає відповідальність не так юридична, як соціально-правова, обумовлена міжнародно-правовим зобов'язанням України перед європейською спільнотою щодо забезпечення основоположних природних прав і свобод людини і громадянина.

З огляду на це встановлення більш жорсткої (суворішої) кримінальної відповідальності за невиконання рішення саме Європейського суду, на наш погляд, вмотивоване саме підвищеною суспільною небезпечністю діяння і його наслідками, оскільки підривається авторитет держави на міжнародному рівні.

Однією з форм реалізації судових рішень виступає примусове виконання, яке застосовується в тому випадку, якщо зобов'язаний суб'єкт ухиляється від добровільного виконання рішення.

Ю.І. Гринько зазначає, що мета судочинства буде досягнута лише тоді, коли судові рішення буде виконано, причому виконання буде вчинено в суворій відповідності до закону і змісту рішення [12].

У свою чергу Д. Притика вказує, що «ефективність діяльності судової системи визначається за умови, коли рішення суду виконане» [13].

На наш погляд, справедливим було б твердження про ефективність діяльності не судової, а державно-управлінської системи. Адже якщо органи державної влади (у контексті нашої публікації – суди) відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та Законом України, то для суду такі межі і спосіб визначено у статтях 124 і 127 Конституції України – вершити правосуддя. Мірилом його ефективності є справедливість та доступність судового процесу, помножені на законність постановлених рішень. Стосовно ж власне виконання судового рішення, то це прерогатива державних органів іншої (виконавчої) гілки влади – державної виконавчої служби. Своєчасність, повнота і фактичність виконання поставлених судами рішень визначають ефективність насамперед їхньої діяльності. Безумовно, опосередковано ця ефективність позначається і на авторитеті судової системи, однак уже в контексті авторитету державної влади в цілому, оскільки є свідченням спроможності держави захистити порушене право, відновити справедливість, покарати винного.

Системне дослідження значення рішень Європейського суду з прав людини у нормах Загальної та Особливої частин КК України дає підстави для наступних висновків:

1. Визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини означає: по-перше, визнання у національному кримінальному праві обов'язкової сили рішень Суду; по-друге, рішення Суду поширюються на всі держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; по-третє, Суд наділяється повноваженнями визначати обсяг прав та обов'язків, які покладаються на державу.

2. Тлумачення конвенційних норм є обов'язковим для будь-якої держави-учасниці Конвенції. У процесі тлумачення Суд виробляє правові позиції, які розкривають зміст прав і свобод, закріплених у Конвенції. Правові позиції Суду, викладені ним у рішеннях при тлумаченні конвенційних норм, визнаються Україною і мають обов'язковий характер, а отже, підлягають невідмінному застосуванню у кримінальному праві.

3. Рішення Європейського суду з прав людини обов'язкові і для інших держав-учасниць Конвенції, які зобов'язані вживати заходи до змін національних кримінально-правових норм, що не відповідають Конвенції і рішенням Суду. Тобто такі рішення мають прецедентний характер, оскільки за подібних обставин Суд (за загальним правилом) виносить рішення, аналогічні тим, які вже постановляв. Іншими словами, принципи і підходи Європейського суду з прав людини, застосовані у справі проти однієї з країн-членів Ради Європи, використовуються за аналогією у справах проти інших країн, у тому числі і тих, що приєдналися до Конвенції вже після постановлення рішення Суду.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року // Збірка документів Ради Європи, ратифікованих Україною. – К.: Фенікс, 2006. – С. 46–90.
2. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса (Вопросы теории и практики): [учеб. пособ.] / Добровольская Т.Н. – М.: Юридическая литература, 1971. – 200 с.
3. Бибило В.Н. Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора: [учеб. пособ.] / Бибило В.Н. – Минск, 1986. – 160 с.
4. Селіванов А.О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації / А.О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – №7. – С. 2.
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: закон України від 23 лютого 2006 року №3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №30. – Ст. 260.
6. Константний О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України / О.В. Константний // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – №1 (137). – С. 33–36.
7. Інформація Міністерства юстиції України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у 2010–2011 роках: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/38823>
8. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 14 січня 2011 року під час представлення у Верховній Раді України Щорічної доповіді: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ombudsman.gov.ua/index.php?...110

9. Стан дотримання Україною європейських стандартів з прав і свобод людини: виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 22 жовтня 2010 року на представленні Спеціальної доповіді з нагоди 60-річчя Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.om-budsman.gov.ua/ru/images/stories/.../S_Dopovid_3.pdf

10. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: закон України від 5 червня 2012 року №V4961-VI // Голос України. – 2012. – 27 червня. – №117.

11. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 7 липня 2010 року №2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №41–42, №43, №44–45. – Ст. 529.

12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – №21. – Ст. 920.

13. Притика Д. Роль арбітражних судів у забезпеченні законності в економічних правовідносинах і протидії економічним правопорушенням / Д. Притика // Право України. – 2001. – №1. – С. 9.

Сергій МИРОШНИЧЕНКО

**РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
І НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО:
ВПЛИВ, ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, НАСЛІДКИ**

Резюме

Досліджено проблему відповідальності за невиконання рішень Європейського суду з прав людини, їх вплив на українське кримінальне право. Проаналізовано також статистичні дані, що стосуються рішень цього Суду.

Сергей МИРОШНИЧЕНКО

**РЕШЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА
И НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО:
ВЛИЯНИЕ, ВЗАИМОСВЯЗЬ, ПОСЛЕДСТВИЯ**

Резюме

Рассмотрена проблема ответственности за неисполнение решений Европейского суда по правам человека, их влияние на украинское уголовное право. Проанализированы также статистические данные, касающиеся решений этого Суда.

Sergiy MIROSHNYCHENKO

**JUDGEMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AND NATIONAL LEGISLATION:
INFLUENCE, CORRELATION, CONSEQUENCES**

Summary

The issue of criminal liability for non-execution of the European Court of Human Rights judgements and their influence on Ukrainian criminal law are considered in the article. The statistical data of the European Court of Human Rights judgements are presented.